

УДК 598.2

Проф. А.І. Гузій¹, д-р с.-г. наук; А.Ф. Чупрін²,
А.Й. Галанзовський², Т.І. Куліш², О.Б. Берегова², Я.П. Заліщук²

СТРУКТУРА КОЛОНІЇ СІРОЇ ЧАПЛІ (*ARDEA CINEREA* L.) У ЛІСАХ ЗАРІЧАНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА (ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ)

Проаналізовано структуру колонії сірої чаплі, розглядаються основні показники поселення виду, а саме: кількість дерев з гніздами, у тому числі заселених, середня кількість пташенят у гнізді та всього у колонії, частка вильоту пташенят, смертність, кількість пташенят що вилетіли із гнізда та всього пташенят що залишили гнізда колонії, інші показники.

Ключові слова: колонія, гнізда, смертність

*Prof. A.I. Guzij¹, PhD; A.F. Chuprin², A.Yo. Galandzovsky²,
T.I. Kulish², O.B. Bereгова², Ya.P. Zalischuk²*

The structure of the Grey Heron's (*Ardea L. Cinerea*) colony in forests of the Zarichansky department (Zhitomir region)

The analysis of structure of a colony of a grey heron is made, the basic parameters of a settlement of a specie (amount of trees with jacks, including the inhabited, average amount of nestlings in a jack and in the colony, the part of the nestlings that have left off the jack, death rate, the amount of nestlings that have left off the jack and all of nestlings that have left jacks of the colony, other parameters) are examined.

Keywords: colony, jack, death rate.

Тваринний світ Житомирщини, птахи зокрема, недостатньо вивчено, охоплюючи й Чаплевих птахів загалом. Метою роботи є виявлення питань особливостей структури колонії сірої чаплі в умовах Полісся. Нижче коротко зупинимося на аналізі публікацій, які тою чи іншою мірою стосуються виду, який розглядаємо.

Перші результати досліджень фауни Житомирської області находимо у роботах, опублікованих у середині XIX століття. У працях професора Київського університету К.Ф. Кеслера, особливо у його "Естественной истории губерний Киевского учебного округа" (1851-1856), наводяться деякі відомості про поширення окремих видів птахів, сірої чаплі, зокрема, й на території нашої області [7]. У районі міста Малина, у той самий час, працював Бельке. У 1866 році він опублікував каталог тварин Радомишльського повіту, у видових списках, де наводиться й сіра чапля.

У 1918 році територію Новоград-Волинського повіту частково обстежували М. Шарлемань та Л. Партенко [13]. У 1924-28 роках орнітофауну Волині вивчав М.Й. Бурчак-Абрамович [2]. У межах території сучасного Володарсько – Волинського району орнітофауну досліджував І. Цеммі. Майже 50 років життя тварин Житомирського Полісся та Лісостепу вивчав В.І. Бруховський [3, 4]. Для краєзнавчого музею він зібрав колекції, виготовив 215 опудал птахів і звірів, серед яких є й декілька особин сірої чаплі.

¹ Науково-дослідницьке товариство "Природа" (The Research Society "Nature")

² Державний вищий навчальний заклад "Державний агроекологічний університет" (The Higher Educational Establishment "The State University of Agriculture and Ecology")

У повоєнний період проведення досліджень природи області пов'язано, насамперед, з діяльністю вчених Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка та сектора географії АН України, Інституту зоології та інших ВЗО і науково-дослідних установ [6, 9]. На півночі Житомирської області у 70-их роках дослідження проводили В.П. Жежерін та В.В. Лісничий, на основі яких ці дослідники успішно захистили кандидатські дисертації [5, 8].

У 1968 році на півночі Житомирської області було створено Поліський природний заповідник. У 1991 році С.М. Жила тут виявив 131 вид птахів. Із часу створення заповідника результати щорічних досліджень рослинного і тваринного світу, неживої природи наводяться у щорічних звітах "Літопису природи". Тут неодноразово згадується й сіра чапля.

У публікаціях 1990 років фрагментарного характеру відомості про сіру чаплю зустрічаємо у публікаціях В.К. Цицюрник [11, 12]. Особливо варто відзначити його роботи, що стосуються спостережень у Володарсько-Волинському районі та фенології гніздування птахів. З викладеного очевидно, що у перелічених роботах наводяться фрагментні відомості, що найчастіше стосуються зустрічей сірої чаплі у різних районах регіону.

У 2004 році на базі факультету лісового господарства Державного вищого навчального закладу "Державний агроекологічний університет" міста Житомира (потім – ДАУ), нами створене студентське науково-дослідницьке товариство "Природа", члени якого займаються проведенням зоологічних пошукових робіт уздовж рік Тетерів, Гуйва, Гнилоп'ять, на закритих водоймах, на території Житомирського військового полігону та на інших ділянках регіону. У 2004 році, у стиглому сосновому лісі Зарічанського військового лісництва, на правому березі ріки Тетерів, у межах зеленої зони міста Житомира, членом вже згаданого товариства виявлено колонію сірої чаплі, яка й є об'єктом наших досліджень. Важливо відзначити, що середній вік насаджень лісництва становить близько 60 років. Чаплі ж обрали ділянку лісу віком близько 90 років.

На час проведення наших досліджень, площа колонії становила близько 8 га. Гнізда птахів (від 1 до 15 на дереві) розташовуються високо, на 17-22 м від землі, у кронах дерев, у 95 % випадків – у кронах сосни. Всі дерева, на яких розташовуються гнізда, пронумеровані і нанесені на картосхему. У травні-червні 2005 року проведено облік гнізд і пташенят у них. Облік пташенят проводили з допомогою бінокля у період, коли пташенята готуються до вильоту. При цьому вони присаджуються край гнізд й тренують крила.

Результати досліджень наведені у табл. 1. У колонії виявлено 71 дерево на яких підраховано 374 гнізд з яких 253 – жилих. Кількість гнізд на одному дереві може сягати 14-15. Найчастіше на одному дереві птахи мосять від 2-х до 4-х гнізд (42,2 %). По 14-15 гнізд нараховується тільки на 1-2 деревах.

Із збільшенням кількості гнізд на дереві, їх зайнятість зменшується (від 100 % зайнятості при кількості 1-3 гнізда на дереві до 55-64 % – при кількості 11-15 гнізд). Частка пташенят із 44 % особин, що вилітають із 1-2 гнізд, зменшується до 24 %, що вилітають із 10-11 гнізд на одному дереві.

Результуючим показником загалом є кількість пташенят, що вилетіли з гнізда. Загалом, звертає увагу дуже мала кількість пташенят, що залишають гніздо (0,3-0,9 особин), висока їх смертність незважаючи на сприятливі по-

Табл. 1. Динаміка основних показників колонії сірої чаплі в лісах Зарічанського військового лісництва

Показники	Кількість гнізд	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	15	Разом	Середнє
К-сть дерев з гніздами		7	10	10	10	7	3	6	5	4	3	3	2	1	71	—
Всього гнізд		7	20	30	40	35	18	42	40	36	30	3	28	15	374	—
Сер. к-сть жилих гнізд на дереві		1	2	3	3	4	4	5	5	6	7	6	9	9	x	5
Всього жилих гнізд		7	20	30	30	28	12	30	25	24	21	18	18	9	253	—
% зайнятих гнізд		100	100	100	75	80	67	71	63	61	70	55	64	60	x	75
Сер. к-сть пташенят у гніздах		2	2	2	1	1,4	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,5	2,0	x	1,5
Всього пташенят у гніздах		14	40	60	45	39	14	36	30	29	23	20	18	18	386	—
% вильоту пташенят з гнізда		44	44	44	33	31	27	27	27	27	24	24	33	44	—	33
Смертність пташенят, %		56	56	56	67	69	73	73	73	73	76	76	67	56	—	67
К-сть пташенят, що вилетіли із гнізд		6	18	26	15	12	4	10	8	8	8	5	6	8	X	X
К-сть пташенят, що вилетіли з одного гнізда		0,9	0,9	0,9	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,9	X	X

годні умови гніздового періоду. На землі, під деревами, ми знаходили значну кількість мертвих пташенят. При цьому ми часто спостерігали, як дорослі птахи викидають пташенят із гнізд. Таке явище характерно й для лелек. Причиною цього є бідна кормова база. Важливо зазначити, що кормова база як для водоплавних, так і біляводних птахів є вищою в умовах водно-болотних біотопів Лісостепової зони. Таку особливість ми пояснюємо значно вищою насиченістю цих водойм органічною масою як наслідок вищої родючості ґрунтів. У зоні мішаних лісів (Полісся) переважають значно бідніші, піщані, ґрунти й, відповідно, значно меншого розвитку набуває надводна і підводна рослинність. Наявність значної кількості органічної маси сприяє розвитку бентосних організмів як кормової бази безхребетних, якими живляться представники різних класів хребетних тощо. Чаплі обстежуваної нами колонії найчастіше здобувають корм уздовж річки Тетерів та її проток.

Непорівняно вищою продуктивністю відрізняється кормова база риборозвідних водойм Лісостепової зони, що істотно впливає на відновлення популяції цих птахів. Так, наприклад, середня кількість пташенят у колонії сірої чаплі, розташованій уздовж риборозвідних ставів господарства "Янів" (Львівська область Яворівський район), змінюється в межах 2,1-2,7 особин на гніздо [1]. На землі у цих умовах спостерігалася значно менша кількість мертвих пташенят і значна кількість рибин як втрати під час вигодовування пташенят. Поряд з цим, тут масово траплялися погадки, основу яких складала звичайна полівка. Варто зазначити, що й чисельність цієї полівки на Поліссі значно менша, ніж у Лісостеповій зоні.

У районах розташування риборозвідних водойм сіра чапля може наносити деякої шкоди рибному господарству. Проте,

у розглядуваних умовах, популяція сірої чаплі, головним чином через низьку кормову базу, знаходиться на грані зникнення, тому потребує охорони. Через це, нами розроблено обґрунтування щодо заповідання цієї колонії шляхом створення заказника місцевого значення.

Наші висновки і рекомендації зводяться до наступного.

1. Сіра чапля, представники родини Чаплевих загалом, на Житомирщині вивчені недостатньо. Більшість публікацій авторів стосуються проблеми потрапляння на вид у даній території регіону.
2. Для колонії сірої чаплі, виявленої у лісових масивах Зарічанського військового лісництва, характерно наступне:
 - 2.1. Площа колонії становить близько 8 га, на якій на 71 дереві підраховано 374 гнізд, з яких – 253 – заселених.
 - 2.2. Максимальна кількість гнізд на дереві – 15. Найчастіше на одному дереві птахи мостять від 2-х до 4-х гнізд (42,2 %).
 - 2.3. Із збільшенням кількості гнізд на дереві їх зайнятість зменшується (від 100 до 55 %).
 - 2.4. Популяція колонії сірої чаплі характеризується критично низьким приростом популяції (0,3-0,9 особин на гніздо), що пояснюється дуже бідною кормовою базою і знаходиться на грані зниження.
3. Необхідно приділити більше уваги вивченню Лелекоподібних птахів Житомирщини загалом.
4. З метою охорони колонії сірої чаплі необхідно створити заказник місцевого зникнення.

Література

1. Гузій А.І. Фауна і населення хребетних західного регіону, т.1. Розточчя. – К.: Наука, 1997. – 161 с.
2. Бурчак-Абрамович М.О. Про деяких цікавих птахів Волині// Зб. праць зоологічного музею АН Української РСР. – 1929. – Т. VI, вип. 3. – С. 213-222.
3. Бруховський В.Л. До орнітофауни деяких районів Київської області// Зб. праць зоол. музею АН Української РСР. – М.: Наука, 1937, т.20. – С. 80-83.
4. Бруховський В.І. Житомирська область. Фауна// Радянська Житомирщина. – К.: Полісся, 1958, № 178.
5. Жежерин В.П. Орнітофауна Украинского Полесья и ее зависимость от ландшафтных условий и антропогенных факторов: Автореф. дис... канд.биол. наук. – К., 1969. – 47 с.
6. Зубаравський В.М. Фауна України. – К.: Наук. думка, 1977, т. 5, вип. 2. – 322 с.
7. Кесслер К.Ф. Естественная история губерний Киевского учебного округа. Зоология. Часть систематическая. – К.: Наука. – 1851-1852. – 292 с.
8. Лесничий В.В. Современное состояние и динамика орнітофауны болот Украинского Полесья: Дис. канд, ..., биол. наук. – К., 1969. – 578 с.
9. Смогоржевський Л.О. Фауна України. – К.: Наука. – 1979, т. 5, вип. 1. – 188 с.
10. Цеммі І.С. Орнітологічні спостереження на Волині в 1932 р.// Київський ДУ: Наукові записки. – 1935, т. 11. – С. 375-384.
11. Ціцюра В.К. Орнітологічні спостереження у Володарсько-Волинському районі Житомирської області (порівняння даних 1922 та 1990 років)// Урал в мініатюрі. – Житомир, 1990. – С. 71 -79.
12. Ціцюра В.К. До фенології осінньої міграції птахів в околицях Житомира// Беркут, т. 4., вип. 1-2. – 1995. – С. 98-99.
13. Шарлемань М., Портенко Л. Замітки про птахів Волині// Труды фізико-математичного факультету відділу УАН. – К., 1926, т.11. – 11 с.